

ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА

У статті розкривається еволюція визначення змісту виховання у вітчизняній школі. Здійснюється аналіз категорії «зміст виховання», визначаються фактори, які впливають на визначення змісту виховання. Стверджується, що під змістом виховання одні автори розуміють напрями виховання, другі – види загальної культури, треті – досвід людства, який виражає духовний світ особистості, а четверті – систему цінностей. Вимоги до змісту виховання багатопланові, адже вони обумовлені потребами суспільства, держави, виробництва, економіки, і, насамперед потребами людини. Упорядкування цих вимог викликало та й сьогодні викликає необхідність виділення базового компоненту змісту виховання.

Зміст виховання завжди адекватно відбиває потреби та світогляд суспільства і ґрунтується на прийнятій ним парадигмі виховання. З-поміж інших компонентів зміст є і найбільш “безкомпромісним”, а тому під час модернізаційних змін викликає найбільше суперечок.

Ключові слова: зміст виховання, еволюція, парадигма виховання, напрями виховання, базова культура, ціннісне ставлення, школа, виховна система.

Постановка проблеми. В умовах державно-політичних і соціально-економічних перетворень українського суспільства, інтеграції нашої країни в світовий культурний та економічний простір, непересічне значення для зміцнення і утвердження Української держави має процес виховання особистості українця, життєво активної, гуманної, високоосвіченої,

національно свідомої людини, що є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатної до саморозвитку і самовдосконалення.

Сучасна вітчизняна педагогіка намагається визначити основні стратегічні позиції щодо виховання української молоді, які б поєднували систему нових принципів і категорій, з підґрунтям кращих зразків виховного ідеалу минувшини і вже має низку інноваційних концепцій, в яких суть процесу виховання та його зміст набувають іншої характеристики у відповідності до сучасної ситуації. Зміст є серцевиною будь-якої виховної системи. Серед складових процесу виховання (цільовий, змістовний, операційно-діяльнісний, аналітико-результативний компоненти) зміст є найчутливішим та найдинамічнішим. Його не можна відносити до категорії “універсальній”, якими у процесі виховання є, наприклад, орієнтація на вікові чи антропологічні особливості дитини, деякі методи виховання тощо.

Зміст виховання завжди дуже адекватно відбиває потреби та світогляд суспільства і ґрунтується на прийнятій ним парадигмі виховання. З-поміж інших компонентів зміст є і найбільш “безкомпромісним”, а тому під час модернізаційних змін викликає найбільше суперечок.

В Українському педагогічному словнику зазначено: “Конкретний зміст виховання залежить від державного устрою, світогляду, релігії і моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей народу” [1, с. 230]. Філософське підтвердження сказаному знаходимо у відповідному словнику: “Зміст і форма кожного явища – історичний продукт його утворення як даної системи з певної конкретної підстави, елементарної внутрішньої диференційованої цілісності. Внаслідок диференціації цієї підстави за загальними законами розвитку виникають елементи змісту, які, будучи інтегровані (завдяки процесам взаємодії) в єдине ціле, утворюють внутрішню структуру, тобто зміст” [9, с. 212].

Всі дослідники одностайні у тому, що виховання є цілеспрямованим за своїм характером процесом, зміст якого визначається метою як очікуваним ідеальним результатом.

Аналіз останніх досліджень Проведений аналіз наукової літератури свідчить, що обґрунтування різних аспектів змісту виховання є однією з важливих проблем педагогічної теорії і практики, а її вивченням займалось широке коло дослідників.

Окремі аспекти визначення змісту виховання знайшли своє відображення у працях вітчизняних мислителів, педагогів, громадських діячів (Г. Ващенко, В. Винниченко, А. Волошин, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, О. Духнович, І. Огієнко, М. Пирогов, О. Потебня, С. Русова, К. Ушинський та ін.).

Проблема змісту виховання набуває актуальності в сучасній педагогічній науці. Свідченням цього є велика кількість концепцій національного виховання, авторами яких є І. Бех, Т. Буяльська, О. Вишневський, В. Герасименко, І. Зязюн, В. Кузь, І. Мартинюк, Н. Ничкало, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, П. Щербань.

Мета статті – розкрити теоретичні засади обґрунтування змісту виховання в сучасній школі.

Виклад основного матеріалу. У більшості підручників з педагогіки зазначено, що зміст виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини (напрями). Так, на думку О. Кононенко, у концентрованій формі зміст виховання виражається системою цілей виховання. Саме цілі визначають його зміст, методи і засоби, оптимальна дія яких має забезпечити оптимальний результат [2, с. 88].

Як стверджує С. Максимюк, “зміст виховання відображає в єдності його загальну мету (всебічний і гармонійний розвиток дитини), завдання (індивідуалізація і соціалізація) й складові частини (розумове, моральне, трудове, естетичне, фізичне виховання). Кожен з цих напрямів має свій зміст і завдання. У зміст виховання входять також утвердження позитивних рис національного характеру і усунення чи запобігання рис негативних” [3, с. 125].

Н. Мойсеюк подає таке визначення змісту виховання: “Зміст виховання – це те, що впливає із багатства суспільно-історичного досвіду, вартостей культури і використовується для потреб виховного процесу, тобто це система цінностей світової і національної культури, яку учні повинні засвоїти, зберегти і розвинути відповідно до поставленої мети і завдань виховання” [5, с. 165].

Зміст виховання, відповідно до трактування І. Підласого, – це система знань, переконань, навичок, якостей і рис особистості, стійких звичок поведінки, якими повинні оволодіти особи, що навчаються відповідно до поставлених цілей і завдань [8, с. 249]. Інакше кажучи, під змістом виховання розуміється цілеспрямовано відібрана і визнана суспільством система елементів об’єктивного соціального досвіду людства, які засвоюються студентом у процесі спеціально організованої виховної діяльності.

Отже, під змістом виховання одні автори розуміють напрями виховання, другі – види загальної культури, треті – досвід людства, який виражає духовний світ особистості, а четверті – систему цінностей, адже вимоги до змісту виховання багатопланові. Вони обумовлені потребами суспільства, держави, виробництва, економіки, і, насамперед потребами людини. Упорядкування цих вимог викликало та й сьогодні викликає необхідність виділення базового компонента змісту виховання.

Спочатку він визначався як сукупність таких напрямів виховання:

– розумове виховання: оволодіння учнями знань з основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мислительними операціями, вироблення умінь і навичок культури розумової праці;

– моральне виховання: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри у творчі можливості людини), моральних понять, поглядів, переконань, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;

- трудове виховання: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;
- естетичне виховання: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення вмінь і навичок привносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей;
- фізичне виховання: виховання здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини.

Наприкінці ХХ століття кількість напрямів виховання, які відображали його зміст, значно розширився. Так, з'являється екологічне, економічне, статеве, правове та ін.

Існує й інша точка зору на відбір змісту виховання, зокрема вважається, що основним його компонентом є базова культура особистості як основа для її подальшого розвитку. До базової культури належать культура життєвого самовизначення, економічна культура і культура праці, політична культура і правова, інтелектуальна, моральна, культура спілкування, художня і фізична культура, культура сімейних відносин (О. Газман). Подібну думку відстоюють й інші науковці, зокрема В. Лозова та Г. Троцько, які під змістом виховання трактують процес засвоєння індивідом основ культури як сфери духовного життя людей, що сприяє формуванню здібностей особистості самостійно виробляти принципи своєї діяльності, поведінки, спілкування, орієнтуючись на кращі зразки загальнолюдської та національної культури. Тому метою відбору змісту виховання особистості школяра є формування інтелектуальної, моральної, екологічної, політичної, правової, економічної, комунікативної, естетичної, фізичної культури, а також культури праці, сімейних стосунків та ін. [3, с. 59].

Більш сучасне й широке тлумаченням змісту виховання дає “Національна програма виховання дітей та учнівської молоді”, підготовлена у 2004 р. Інститутом проблем виховання НАПН України під керівництвом академіка І. Бега й затверджена колегією МОН України у вересні 2006 р. [6].

У документі підкреслюється, що “сучасний зміст виховання в Україні складає науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва. Система цінностей і якостей особистості розвивається і виявляється через її власні ставлення” [6].

В Енциклопедії освіти подається ідентичне визначення змісту виховання та підкреслюється, що в основі сучасної вітчизняної методології добору змісту виховання лежить ідея гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини, згідно зі ст. 3 Конституції України, як до найвищої цінності, переорієнтація на особистісну спрямованість, створення умов, які забезпечують її вільний саморозвиток, збереження своєї індивідуальності, входження в соціум та активну життєву позицію соціально-ціннісного спрямування [2, с. 342].

Таким чином процес виховання, як “максимальний розвиток особистості дитини у розумно організованому суспільстві, яке буде служити їй і якому вона сама буде служити” [10, с. 38], є нічим іншим як введенням дитини у відповідну систему цінностей. Ця думка прозвучала ще на Першому педагогічному конгресі (1935), де наголошувалося, що зміст національного виховання впливає з історичних умов і потреб нашого народу, і національне виховання – це не стільки засвоєння знань, скільки участь дитини в духовному, культурному та господарському розвитку свого народу, в творенні культурних вартостей [7].

Сучасний зміст виховання в Україні включає ціннісне ставлення особистості до: суспільства і держави, людей, себе, праці, природи, мистецтва. Виходячи з того, що перший етап особистісного світотворення – егоцентричний та з того, що полюбити й прийняти інших особистість може лише тоді, коли прийме і полюбить себе, ми вважаємо, що провідним є ціннісне ставлення особистості до себе, а ранжування цінностей набуває такого вигляду: Я → люди → природа → суспільство → праця → мистецтво.

Хоча, якщо спиртися на сутність життя і особистості, а саме на те, що вони знаходяться у постійному русі, розвитку, діяльності, то логічно було б цінності проранжувати наступним чином: Я → діяльність → люди → природа → суспільство → мистецтво. Розглянемо більш повно кожен компонент змісту виховання.

- Ціннісне ставлення до себе виступає важливою умовою творення в особистості активної життєвої позиції і передбачає розвиток у зростаючої особистості вміння цінувати себе як носія фізичних, душевних (психічних) та соціальних сил:

- Ціннісне ставлення до свого фізичного "Я" характеризує вміння особистості позитивно оцінювати свою зовнішність, будову тіла, поставу, розвиток рухових здібностей, фізичну витривалість, працездатність, функціональну спроможність, швидкість відновлення сил після фізичного навантаження, статеvu належність, гігієнічні навички, корисні звички, стан свого здоров'я, турботу про безпеку життєдіяльності, здоровий спосіб життя, активний відпочинок, вольові риси особистості.

- Ціннісне ставлення до свого психічного "Я" передбачає виховання в особистості культури пізнання власного внутрішнього світу – думок, переживань, станів, намірів, прагнень, цілей, життєвих перспектив, ідеалів, цінностей, ставлень. Важливо навчити зростаючу особистість приймати себе такою, яка вона є, орієнтуватися у своїх позитивних і негативних якостях, сприяти розвитку реалістичної Я-концепції, готовності та здатності до самовдосконалення, конструктивної самокритичності.

- Ціннісне ставлення до свого соціального "Я" виявляється у здатності орієнтуватися у нових умовах життя, адаптуватися та конструктивно на них впливати; у визначенні свого соціального статусу в групі, налагодженні спільної праці з дорослими та однолітками, вмінні запобігати конфліктам, виходити з них із найменшими втратами; справедливому та людяному поводженні стосовно партнерів по спілкуванню. Характер ціннісного ставлення до свого соціального "Я" суттєво змінюються з віком.

- Ціннісне ставлення до праці (діяльності) передбачає усвідомлення особистістю соціальної значущості праці, особистісної значущості діяльності, розвинену потребу у трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємництва; розуміння економічних законів і проблем суспільства, шляхів їх вирішення, готовність до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації в умовах ринкових відносин, розвиненість працелюбності й мобільності як базових якостей особистості.

- Ціннісне ставлення до людей виявляється у духовній (соціальній) активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості; працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовісності, ввічливості, делікатності, тактовності, вмінні працювати з іншими (співробітниками); здатності пробачати та просити пробачення, протистояти проявам несправедливості, жорстокості. Показниками духовної вихованості особистості виступає єдність свідомості та поведінки, єдність слова і діла, наявність активної за формою та духовної за змістом життєвої позиції.

- Ціннісне ставлення до природи розвивається у життєдіяльності та екологічному вихованні і виявляється у таких ознаках: усвідомленні самоцінності природи та її цінності у житті людини; почутті особистої причетності (належності) до природи та до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатності особистості гармонійно співіснувати з природою, поводитися коректно, екологічно безпечно; критичного оцінювання споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, загострення екологічної кризи; вмінні протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активній участі у практичних природоохоронних заходах; здійсненні природоохоронної діяльності з власної ініціативи; посиленому екологічному просвітництві. Ціннісне ставлення до природи і розвинена на його основі екологічна культура є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства,

узгодження економічних і соціальних чинників розвитку.

- Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави виявляється у таких якостях, як патріотизм, національна свідомість, правова свідомість, політична культура та культура міжетнічних відносин. Патріотизм є проявом особистістю любові до свого народу, поваги до українських традицій, відчуття своєї належності до України, усвідомлення спільності власної долі з долею Батьківщини, досконале володіння українською мовою. Національна самосвідомість охоплює особистісну ідентифікацію себе із своєю нацією, віру в її духовні сили та майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, надією, осмисленням відповідальності перед своєю нацією. Розвинена правосвідомість виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів та державної влади. Політична культура охоплює становлення політичної компетентності, лояльного, й, водночас, вимогливого ставлення громадян до держави, її установ, органів влади; здатність брати активну участь у політичному житті України. Культура міжетнічних відносин передбачає наявність у особистості полікультурної компетентності, поваги до прав людини; інтересу до представників інших народів, толерантне ставлення до їхніх цінностей, традицій, мови, вірувань, уміння йти на компроміси з різними етнічними та релігійними групами заради соціального миру. Реалізація мети та завдань виховання ціннісного ставлення до суспільства й держави передбачає орієнтацію на особистість як прогресивну систему ціннісних стосунків.

- Ціннісне ставлення до мистецтва розвивається в естетичному вихованні та виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних із мистецтвом. Особистість, якій характерне таке ставлення, володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути і виявити власне ставлення до мистецтва, прагне та вміє здійснювати творчу діяльність у

мистецькій сфері. Естетичне виховання спрямовується на розвиток у зростаючої особистості здатності збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва. Важливим є сприймання довкілля як естетичної цінності; ерудиція у галузі мистецтва, власний погляд на світ, здатність радіти – як ознаки духовної зрілості [6].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, зазначимо, що зміст є серцевиною будь-якої виховної системи школи і на різних етапах розвитку суспільства залежить від державного устрою, світогляду, релігії і моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей народу. Він ґрунтується на прийнятій суспільством системі цінностей і адекватно відбиває потреби та світогляд суспільства. Перспективи подальшого дослідження означеної проблеми вбачаємо в розкритті впливу соціально-економічних і політичних чинників на визначення та обґрунтування складових змісту виховання на тих чи інших етапах історичного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко – К. : Либідь, 1997. – 574 с.
2. Енциклопедія освіти [Текст] / гол.ред. В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навчальний посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – 2-е вид., випр. і доп. – Харків : «ОВС», 2002. – 400 с.
4. Максимюк С. П. Педагогіка : навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
5. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібн. / Н. Є. Мойсеюк. – 5 вид. лоповн. і переробл. – К. : Гранмна, 2007. – 608 с.
6. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді // Освіта України. – № 94. – 3 грудня. – 2004. – С. 6-7.
7. Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935. – Львів : Накл. т-ва «Рідна Школа», 1938. – 252 с.
8. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс / И. П. Подласый : уч. для студ. : в 2 кн. – М. : Гум. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1. – 573 с.
9. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К. : Голов.ред. УРЕ, 1986. – 800 с. – С. 212.
10. Френе С. Избранные сочинения : пер. с фр. / С. Френе. – М. : Педагогика, 1990. – 327 с.

А.Н.Коберник

ЭВОЛЮЦИЯ СОДЕРЖАНИЯ ВОСПИТАНИЯ В УКРАИНСКОЙ ШКОЛЕ: СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА

В статье раскрывается эволюция определения содержания воспитания в отечественной школе. Осуществляется анализ категории «содержание воспитания», определяются факторы, влияющие на определение содержания воспитания. Утверждается, что под содержанием воспитания одни авторы понимают направления воспитания, другие - виды общей культуры, третьи - опыт человечества, который выражает духовный мир личности, а четвертые - систему ценностей. Требования к содержанию воспитания многоплановые, ведь они обусловлены потребностями общества, государства, производства, экономики, и прежде всего потребностями человека. Структурирование этих требований вызвало и сегодня вызывает необходимость выделения базового компонента содержания воспитания. Содержание воспитания всегда адекватно отражает потребности и мировоззрение общества и основывается на принятой им парадигме воспитания. Среди других компонентов содержание является и наиболее "бескомпромиссным", а потому во время модернизационных изменений вызывает больше всего споров.

Ключевые слова: содержание воспитания, эволюция, парадигма воспитания, направления воспитания, базовая культура, ценностное отношение, школа, воспитательная система.

О.М. Kobernyk

EVOLUTION OF THE CONTENT OF UPBRINGING IN UKRAINIAN SCHOOL: ESSENCE AND STRUCTURE

The article is devoted to the definition of the content of upbringing in Ukrainian school given in evolution. A category "content of upbringing" is analyzed, factors influenced the definition of the content of upbringing are determined. It is proved that the content of upbringing is a basis for any educational system. The content is the most sensitive and dynamic among structural components of educational process (purpose-oriented, contextual, operational, analytical and effective components). It can't belong to the universal categories in educational process such as, for example, orientation on child's age or anthropological peculiarities, some educational methods and so on.

Historical analysis of the content of upbringing development in Ukrainian pedagogy gives the possibility to state that in a basis of the content some authors put ways of upbringing, some – types of general culture, some – experience of mankind which shows mental personal world and some – the system of values. It is proved that demands for the content of upbringing are variable because they caused by the requirements of society, government, manufacture, economy and a

man. Regulation of these demands caused and causes today the necessity to allot a basic component of the content of upbringing.

The content of upbringing always equally reflects the demands and outlook of the society and is grounded on an adapted educational paradigm. Among other components the content is the most without compromise, that's why it has a lot of contradictions during modernization. The idea of humanistic educational paradigm lays in the basis of modern Ukrainian methodology of choosing the content of upbringing, i.e. attitude to a man as to the highest value as it is indicated in the article 3 of Constitution of Ukraine, re-orientation on a person, creating the conditions which guarantee his or her independent self-development, preservation of one's individuality, integration with the community and active life position of social trend.

The contemporary content of upbringing in Ukraine includes evaluative person's attitude to the society and government, people, himself, labor, nature, art.

Key words: the content of upbringing, evolution, educational paradigm, directions of education, basic culture, evaluative attitude, school, educational system.